

ματα του τομίδιου. Ακολουθείται εν γένει μια χρονολογική σειρά. Με την αρχαιότητα ασχολούνται ο Νίκος Χ. Χουρμουζιάδης και η Χαρά Μπακονικόλα: «Θρησκεία και θέατρο στην αρχαία Ελλάδα» (σσ. 17-46) και «Οι θεοί της ελληνικής τραγωδίας» (σσ. 47-85) είναι οι αντίστοιχοι τίτλοι: ο πρώτος εξηγώντας τις σχέσεις του θεατρικού φαινομένου με τη διονυσιακή λατρεία και το εορτολόγιό της, η δεύτερη εστιάζοντας την προσοχή της στην τραγωδία και ερμηνεύοντας μια σειρά από χωρία των τριών μεγάλων τραγικών. Ο Ιωσήφ Βιβιλάκης, «Εκκλησία και θέατρο στο Βυζάντιο» (σσ. 85-114) ξεκινάει την επισκόπηση των σχέσεων εκκλησίας και θεάτρου στο Βυζάντιο με τα παλαιά μελετήματα του Δ. Σ. Μπαλάνου: *Εκκλησία και Θέατρο*, εν Αθήναις 1909 και του Γρ. Παπαμιχαήλ: «Θέατρον και Εκκλησία», *Εκκλησιαστικός Φάρος* [Αλεξάνδρειας], ΙΔ' (1915), σσ. 147-191, 257-322, 416-488, ΙΕ' (1916), σσ. 73-247· οι τίτλοι των υποκεφαλαίων διαφωτίζουν τη θεματική προσέγγιση: το θέατρο στον κοσμοπολιτισμό, Η βιβλική παράδοση και οι μάρτυρες ηθοποιοί, Οι απαγορεύσεις των κανόνων, Τα θέατρα της ατιμίας και Απόρριψη της ρεαλιστικής απεικόνισης. Ο Σπύρος Α. Ευαγγελάτος, «Υπερβατικά» στοιχεία σε έργα του Κρητικού και του Επτανησιακού Θεάτρου» (σσ. 115-140) σχολιάζει την εμφάνιση «μη φυσικών, υπερανθρώπινων στοιχείων» στην πρώτη νεοελληνική δραματοποιήση: ο Χάρος και η Ασκιά στην *Ερωφίλη*, η «Θεά τση Χαράς» στον πρόλογο της *Πανώριος*, η φωνή της νεράιδας στη Δ' πράξη, η εμφάνιση της Αφροδίτης και του Έρωτα, ο άγγελος στη *Θυσία του Αβραάμ*, το Μελλούμενο στον πρόλογο του *Βασιλέως Ροδολίνου*, η Τύχη στον *Φορτουνάτο*, το θαύμα της Παναγίας στην *Ευγένια*, ο Άρης, οι τρεις Ερινύες και ο Διόνυσος στον *Ζήνωνα*, στο ίδιο έργο η Ασκιά του Βασιλίσκου, η επουράνια εμφάνιση αγγέλων στον πατριόκο Πελάγιο, φαντάσματα, άγγελοι, ίσκιοι του Άδου κτλ. Στην ίδια σειρά τοποθετούνται και ο προφήτης Φενίσος της *Ιφιγένειας*, η Σκιά του Τανθάλου και η Μέγαιρα στον *Θυέστη*. Ο υποφανόμενος ασχολείται με «Το αίσθημα του ιερού και του ευτράπελου στα ελληνικά λαϊκά δρώμενα» (σσ. 141-161), ενώ ο Κώστας Γεωργουσόπουλος «λάνει τον τόμο με ένα σύντομο μελέτημα «Νεοελληνική δραματοποιήση και θρησκεία» (σσ. 163-174). Ακολουθούν βιογραφικά των συγγραφέων.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΜΙΧΑΙ CARATASU

Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române /
Κατάλογος των ελληνικών χειρογράφων BAR 1067-1350, τόμ. 3,
 Βουκουρέστι 2005, σελ. 431.

Από τη Ρουμανική Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών και την Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, με την οικονομική υποστήριξη της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, Κέντρο Πολιτιστικών Μελετών «Αγ. Κύριλλος και Μεθόδιος» στη Θεσσαλονίκη, πραγματοποιήθηκε η παρούσα έκδοση του καταλόγου, με την επιμέλεια της Emanuela Popescu-Mihut και του Tudor Teoteoi, την οποία είχε ετοιμάσει ο αείμνηστος καθηγητής Μιχάλης Καρατάσος μαζί και με τον τέταρτο και τελευταίο τόμο (τόμ. 3, αρ. 1067-1350, τόμ. 4, 1351-1566). Ο τέταρτος τόμος θα δημοσιευτεί προσεχώς, κι έτσι βρίσκει το βιβλιογραφικό και κωδικολογικό εγχείρημα την ολοκλήρωσή του, που εί-

να η κωδικολογική περιγραφή μιας από τις μεγαλύτερες συλλογές ελληνικών χειρογράφων στον κόσμο, στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας στο Βουκουρέστι· το εγχείρημα είχε αρχίσει ο C. Litzica: *Catalogul manuscriptor grecești*, București 1909 (αρ. 1-830) και συνεχίσει ο Nestor Camariano: *Catalogul manuscriselor grecești*, București 1940 (αρ. 831-1066), ενώ μεταπολεμικά κάμφθηκε το ενδιαφέρον της ρουμανικής ιστοριογραφίας για την epoca fanariotilor. Για το ιστορικό αυτού του ανολοκλήρωτου εγχειρήματος πληροφορεί ο ρουμανικός Πρόλογος του Gabriel Strempel (σ. 5 εξ.) και ο ελληνικός πρόλογος του Χαράλαμπου Παπαστάθη (σ. 11 εξ.). Ανάμεσα στα πολύτιμα χειρόγραφα, του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνων, βρίσκονται και ορισμένα με θεατρολογικό ενδιαφέρον, τα οποία είχε εντοπίσει ήδη ο Γρηγόρης Ιωαννίδης (βλ. Γρ. Ιωαννίδης / Β. Πούχγεο: «Πορίσματα ερευνητικής αποστολής της ελληνικής Θεατρολογίας σε αρχαία ρουμανικών πόλεων», *Παράβασις* 6, 2005, σσ. 95-106). Αυτό αφορά κυρίως τις μεταφράσεις, αλλά όχι μόνο: αρ. 1076 «*Μέγας Αλέξανδρος*. Τραγωδία. Ποίημα του Ιωάννου Ραοίνου. Μεταφρασθέν εις την ημετέραν διάλεκτον παρά Γεωργίου Καββάκου του Χίου, χάριν διατριβής, κατά το 1806», που αναφέρεται ήδη από την A. Camariano: *Spiritul revolutionar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București 1946, σ. 116 και από την Άννα Ταμπάκη: *Le théâtre néohellénique. Ses composantes sociales, idéologiques et esthétiques*, Paris EHESS 1995, σ. 474 αρ. 67· αρ. 1077 «*Η Σκότσια*. Κωμωδία καταφρασθείσα εκ του θεάτρου του Βολτέρ εις την ημετέραν διάλεκτον παρά Καββάκου του Χίου, χάριν διατριβής, κατά το έτος 1806», που αναφέρεται ήδη από την Αριάννη Καμαριανού, ό. π., σ. 116, την Cornelia Papacostea-Danielopolu: *Literatura în limba greacă din Principatele române (1774-1830)*, București 1982, σ. 49 αρ. 4 και τον Al. Dutu, *Explorari în istoria literaturii române*, București 1969, σσ. 65-85. Και τα δύο έργα θα εκδοθούν προσεχώς από τους Σοφία Βασιλείου, Γρηγόρη Ιωαννίδη και Β. Πούχγεο. Η μετάφραση της βολταιρικής *L'écossaise* (1760) δεν φαίνεται να είναι και η πρώτη: ο Franz Karl Alter δημοσιεύει στον *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* αρ. 7 (1798) στ. 67-69 την είδηση, πως στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου στη Βιέννη υπάρχουν ανάμεσα στα χειρόγραφα που έχουν σταλεί από τη Θεσσαλία προς έκδοση και δύο μεταφρασμένες κωμωδίες στη «δημοτική»: *Οι μεγαλοπρεπείς ερασταί* (*Amants généreux* του Rochon de Chabanne) και «*Η καλλιόνη*», κωμωδία-ποίημα του βολταίρου, μεταφρασθείσα εκ της γαλλικής διαλέκτου εις το ημέτερον κοινόν ιδίωμα», μετάφραση που προφανώς δεν έχει τυπωθεί ποτέ και χάθηκε (βλ. G. Toliaș: *La Médaille et la Rouille. L'image de la Grèce moderne dans la presse littéraire parisienne (1794-1815)*, Athènes 1997, σ. 346 εξ., I. Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister: «Η ελληνόθεμη αρθρογραφία του Franz Karl Alter στο περιοδικό *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* (1796-1801)», *Κονδυλοφόρος* 4, 2005, σσ. 275-330, ιδίως σ. 301).

Στο σύμμεικο κώδικα 1089 βρίσκονται και άλλες μεταφράσεις: «*Ζαΐρα*. Τραγωδία του Βολταίρου» (φύλ. 12-59) – μένει η αντιβολή με την έκδοση της μετάφρασης του Ιακ. Ρίζου Ραγκαβή 1836 (Λαδογιάννη, αρ. 258, 261, Camariano, ό. π., σσ. 126-129, Papacostea-Danielopolu, ό. π., σ. 49 αρ.1), οι δύο πράξεις της *Φαίδρας* (αρ. 59^α-69^α) του ίδιου στην ίδια έκδοση του 1836, έργα που είχαν παρασταθεί στο Βουκουρέστι 1819-20 (A. Camariano: «Le théâtre grec à Bucarest au début du XIXe siècle», *Balcania* VI, 1943, σσ. 399 εξ.), και από τα οποία διαθέτουμε επίσης φωτογραφίες χάρη στον ερευνητικό ζήλο του Γρ. Ιωαννίδη. Ακολούθει ο σύμμεικτος κώδικας 1119 με την *Τραγωδία του Μενεάνδρου βασιλέως της Σικελίας* (φύλ. 1-82), που έχει επισημάνει η Papacostea-Danielopolu, ό. π., σσ. 191-193 και έχει εκδώσει πρόσφατα η Lia Brad Chisacof (*Antologie de literatura greacă din Principatele Române. Prosa și teatru, Secolele XVIII-XIX*, București 2003, σσ. 517-669, βλ. τη βιβλιοκρισία μου στην *Παράβασις* 7, 2006, σσ. 507- 509), ενώ ο Γιώργος Κεχαγιόγλου έχει υποδείξει και το πρότυ-

πό του έργου (Γ. Κεχαγιόγλου: «Το πρότυπο της νεοελληνικής μετάφρασης της *Αργενίδος* του Ιωάννου Βαρκλαίου (John Barclay, *Argenis*) και τα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα του Μπαρόκ: πρόδρομη ανακοίνωση», *Ελληνικά* 47/1, 1997, σσ. 133-143)· ο κώδικας επίσης περιέχει μετάφραση της τραγωδίας *Μερόπη* του Βολταίρου (φύλ. 86^ο-145^ο) καθώς και την *Τραγωδία του Μωάμεθ ήτοι Φανατισμός* (φύλ. 146^ο-205^ο): η πρώτη βρίσκεται στον τόμο *Συλλογή διαφόρων τραγωδιών όσα παρεστάθησαν εις το θέατρο του Βουκουρεστίου 1820* (Λαδογιάννη αρ. 247), η δεύτερη από τη γραφίδα του Γ. Σερούιου παραστάθηκε επίσης το 1820 στο Βουκουρέστι και εκδόθηκε το 1848 στην Ερμούπολη με τον τίτλο *Ο φανατισμός* (Λαδογιάννη, ό. π., αρ. 278, Papacostea-Danielopolu, ό. π., σσ. 48 εξ., A. Tabaki, «La réception du théâtre de Voltaire dans le Sud-Est de l'Europe (première moitié du XIXe siècle)», στον τόμο: *Voltaire et ses combats: Actes du Congrès international Oxford-Paris 1994*, vol. II, Oxford 1997, σσ. 1547 εξ.). Μένει να γίνει μια αντιβολή με την έκδοση, για να διαπιστωθούν τυχόν μεταβολές.

Ακολουθεί ο περίφημος σύμμεικτος κώδικας 1160 με τρία θεατρικά έργα: *Ο χαρακτήρ της Βλαχίας* (φύλ. 3-48^ο) (πρώτα περιγράφει την κωμωδία η Cornelia Papacostea-Danielopolu, βλ. *Revista de istorie și teorie literară* 27/2, 1978, σσ. 247-258, ύστερα τη δημοσίευσε ο Γ. Βαλέτας στον *Αίμο* 5/6, 1979, σσ. 2-64), την άτιτλη κωμωδία, που εξέδωσε ο Βαλέτας ως *Ο Γενεράλης Γκίκας*, ό. π. και η Brad Chisacof, ό. π. (βλ. Papacostea-Danielopolu: *Literatura în limba greaca*, ό. π., σσ. 156 εξ. και A. Pippidi: «Ultima piesa de teatru din epoca fanariotă», στον τόμο: *Cornelie Papacostea-Danielopolu In Memoriam*, București 1999, σσ. 123-129, και Β. Πούγχερ: «Δύο θεατρικές σάτιρες από το προεπαναστατικό Βουκουρέστι: *Τα αργούρια του γενεράλη, Ο χαρακτήρ της Βλαχίας*», *Παράβασεις* 7, 2006, σσ. 239-294), που θα εκδοθούν εκ νέου μαζί με την Άννα Ταμπάκη και μαζί με την *Κωμωδία νέα της Βλαχίας* σε ξεχωριστό τόμο. Ο κώδικας αυτός περιέχει και την *Ηθική στιχοιργία του περιονύμου Αλεξάνδρου Κάλφογλου* (φύλ. 46-93^ο) και τον *Αλεξανδροβόδα τον ασυνείδητο* (φύλ. 95-133), χωρίς να επισημανθεί η εξαιρετική έκδοση του έργου από τον Δημήτρη Σπάθη το 1995 (σσ. 141 εξ.). Στον κώδικα 1220 βρίσκεται το γνωστό μονόπρακτο *Ελλάς* του Γεωργίου Λασσάνη (φύλ. 125-134^ο), από το οποίο υπάρχει η έκδοση Μόσχα 1820 (βλ. τώρα Γεωργίου Λασσάνη: *Τα θεατρικά. «Ελλάς» (Μόσχα 1820) και «Αρμόδιος και Αριστογείτων» (Οδησός 1819, ανέκδοτο)*, Φιλολογική επιμέλεια Β. Πούγχερ, Ίδρυμα Ουράνη, Αθήνα 2002 (Θεατρική Βιβλιοθήκη 3), σσ. 99-133. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και αποσπάσματα από τους *Όρθιες* του Αριστοφάνη με νεοελληνική μετάφραση στον κώδ. 1239 (φύλ. 1-4^ο), καθώς και στον ίδιο κώδικα αποσπάσματα του *Πλούτου* Ο διάλογος του Πάπα με τον Πέτρο (κώδ. 1270, φύλ. 131-132) δεν έχει σχέση με το θέατρο, ενώ ο κώδ. 1281 αποτελεί μεταγραφή του κώδ. 1328 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος με τον *Αλεξανδροβόδα* Τελικά ο κώδ. 1289 περιέχει αντιγραφές του *Πλούτου* (φύλ. 69^ο-99^ο), του *Αίαντα* (φύλ. 218^ο-218^ο) και της *Εκάβης* (φύλ. 469^ο-501^ο). Όλες οι θεατρικές μεταφράσεις και τα πρωτότυπα δράματα παραπέμπουν στην προεπαναστατική εποχή.

Ο τέταρτος τόμος, που φαίνεται πως βρίσκεται υπό εκτύπωση, θα παρουσιάσει ύστερα τον κώδ. 1361 με την *Πολυξένη*, το κώδ. 1455 με τη μετάφραση *Ο καλός οικοκύρης* του Γκολντόνι (έκδοση του Π. Λαμπαντζιώτη το 1794 στη Βιέννη), και το μονόπρακτο *Οι Κονάκεροι* του August von Kotzebue σε μετάφραση του Ιωάννου Σεργίου Παπαδοπούλου (βλ. Β. Πούγχερ: «*Οι Κονάκεροι*. Μονόπρακτο του August von Kotzebue σε ανέκδοτη μετάφραση του Ιωάννου Σεργίου Παπαδοπούλου (Βουκουρέστι 1813/14). Μαθητική άσκηση στη θεατρική μετάφραση από τα γερμανικά», *Παράβασεις* 4, 2000, σσ. 17-34 κι έκδοση του κειμένου στον τόμο: Ιωάννου Σεργίου Παπαδοπούλου: *Θεατρικές μεταφράσεις. «Οι Κονάκεροι» του Α.*

von Kotzebue, Βουκουρέστι 1813-14, ανέκδοτο χειρόγραφο, και «Ιφιγένεια η εν Ταύροις» του J. W. Goethe, Ιένα 1818, Φιλολογική επιμέλεια Β. Πούχινερ, Ίδρυμα Ουράνη, Αθήνα 2004 (Θεατρική Βιβλιοθήκη 5), σσ. 69-122). Μένει να ευχαριστήσει κανείς την Πολιτιστική Εταιρεία Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος για την ευγενική πρωτοβουλία.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ

Ο Πίος Μαρτζώκης και το Ζακυνθινό Κωμειδύλλιο

«*Το τύμπανον και η σάλπιγξ*», εκδόσεις Τρίμορφο, Ζάκυνθος 2006, σελ. 69, ISBN 960-88800-6-8.

Ο γνωστός μελετητής του επανησιακού θεάτρου παρουσιάζει σ' ένα κομψό βιβλιαράκι τη μελέτη του, επαιξημένη, από το αφιέρωμα του *Πόρφυρα* (114, 2005, σσ. 517-672) για το Επτανησιακό Θέατρο (βλ. την παρουσίασή μου στην *Παράβαση* 7, 2006, σσ. 505 εξ.) για τον Πίο Μαρτζώκη και το έργο του *Το τύμπανον και η σάλπιγξ* (σσ. 723 εξ.), το οποίο συγκαταλέγεται ανάμεσα στα τρία μονόπρακτα που σχηματίζουν το πρώιμο ζακυνθινό κωμειδύλλιο (1875-76), και τον τοπικό ερασιτεχνικό θίασο «Αριστοφάνης» και τους συντελεστές του: τα άλλα δύο μονόπρακτα είναι ο *Μαστρομανώλης* του Σωκράτη Α. Ζερβού, και τα *Γελοία συμπώματα της ζηλοτυπίας* του Ιωάννη Γ. Τσακσιάνου (το τελευταίο έχει εκδοθεί στη Ζάκυνθο 1876, κατά Λαδογιάννη αρ. 59 με τον τίτλο *Τα γελοία αποτελέσματα της ζηλοτυπίας*). Το πρώτο κείμενο σώζεται σε ιστορικό άρθρο του Λεωνίδα Ζώη, που πρώτος επισήμανε την ύπαρξη του πρώιμου ζακυνθινού κωμειδύλλιου («Τα πρώιμα κωμειδύλλια (vaudeville) εν Ελλάδι», *Ελπίς* 10, 17, 24, 31. 5. 1909, 7, 14. 6. 1909). Το άρθρο του Μουσομούτη αποτελεί εδώ την εισαγωγή στην έκδοση (σσ. 9-35) και πληροφορεί για τη βιογραφία και τα έργα του συγγραφέα, για τη δράση του θιάσου «Αριστοφάνης» και το ρεπερτόριό του καθώς και τα πολιτισμικά συμφραζόμενα της ιστορικής συγκυρίας. Το ίδιο το έργο έχει την εξής πλοκή: «Η Αγγελική, κόρη του αγρότη Ατζουλή, ερωτοτροπεί με τον Γιώργη, ευκατάστατο ιδιοκτήτη του οπιτιού που μένει με τον πατέρα της, ενώ στην πραγματικότητα αγαπά τον Παύλο, ο οποίος όμως δεν έχει τα πλούτη του Γιώργη. Ερωτοχτυπημένοι και οι δύο μαζί της, για να τη συναντούν έχουν εγκατασταθεί στο ίδιο σπίτι, ο Γιώργης στο υπόγειο και ο Παύλος στη σοφίτα. Όταν θέλει να δει τον Παύλο τον ειδοποιεί με ένα τύμπανον και τον Γιώργη με μια σάλπιγγα. Η είσοδος του Παύλου στη σκηνή γίνεται πάντα με ένα σχοινί, με το οποίο κατεβαίνει από μια καταπακτή στην οροφή όπου και η σοφίτα. Η είσοδος του Γιώργη γίνεται επίσης από καταπακτή, αλλά στο πάτωμα που επικοινωνεί με το υπόγειο. Ο πατέρας της θέλει να την παντρεύει με ένα μεσόκοπο αγρότη, τον Θωμά, και τον φέρνει στο σπίτι για να της τον γνωρίσει. Ο Θωμάς ανακαλύπτει το ερωτικό παιχνίδι της Αγγελικής με τον Παύλο και τον Γιώργη. Στο τέλος ανάμεσα στους τρεις υποψήφιους γαμπρούς καταλήγει να παντρευτεί τον Παύλο, που ανταποκρίνεται περισσότερο στο συμβατικό ερωτικό ιδεώδες» (σσ. 34 εξ.). Ο εκδότης σχολιάζει το μικρό έργο ως εξής: «Η πλοκή είναι συμβατική και εν μέρει δειλή, δεν έχει κωμικές ερωτικές ίντριγκες ή πλαστοπροσωπίες, αλλά διαθέτει συμμετρικές ερωτικές σχέσεις, οι οποίες κρατούν από την πολιτισμική παράδοση της αγροτικής κωμωδίας του ευρωπαϊκού δραματολογίου, όπου τελικά η βούληση της